

Szücs Balázs*

**„CSAK KÖRÜLUDVAROLJÁK, MIKÉNT EGY LEÁNYZÓT”
GEORG SIMMEL PÉNZFILOZÓFIÁJA KÉT MATERIALISTA PÉNZEL-
MÉLET TÜKRÉBEN**

Abstract

Georg Simmel's Philosophy of Money in the Mirror of Two Materialist Theories of Money

Georg Simmel undertook a sociological and philosophical elaboration of a major topic in 1900, when he wrote the Philosophy of Money. Although Simmel was a Neo-Kantian and idealist philosopher, his book shows a number of content similarities with theories present in Karl Marx's Economic Philosophical Manuscripts of 1844 and The Capital, vol. 1, as well as, in Moses Hess' study, The Essence of Money. The negative formulation of the concept of value, the destruction of society and personality caused by money, alienation and the division of labor are the basic similarities that are highlighted in my study. The origin of the notion of value comes from the subjects' personal opinions and from the objectivity of these subjective opinions in the process of exchange. In addition to the above mentioned authors, scholars, such as Aristotle and Adam Smith were of the same opinion. Money was created as a tool to facilitate exchange and its practical value was that the exchange became easier and faster. Present in the previous ages of feudalism or slave owning society, it ended the personal dependence of individuals by the 18th century. However, its negative consequences are much more significant.

Money was born in alienation, therefore alienation is the inherent characteristic of money. Obtaining personal freedom was only an ambivalent result because in capitalism everybody is a slave depending on money as people have to work for their subsistence. Money deformed human relationships and feelings, money became the number one goal in life and everybody became stuck in the "aesthetic life stage" of Kierkegaard's Life's Way first stage.

Work is the objectification of the spirit or the consciousness, the externalized part of existence, so it can be considered an ontological category, as well. People do their work as members of the society and for money. Here the following three concepts are connected to one another: society, money and work. The ruling division of labor in capitalism constrains individuals and their free development within strict limits in order to gain more profit. Thus, work as an activity becomes alienated from the person and alienation becomes complete: alienation from nature, from the product, from the work and the fellow human beings, and finally from ourselves. This universal philosophical and sociological topic was analysed by outstanding German philosophers. Their interpretation was disheartened, nevertheless they all manifested positive outlooks regarding the future.

* Történész, történelem és néprajz tanár. Érdeklődési területe a XIX. századi ideológiák története; Karl Marx korai munkássága; újkori pénz- és értékelméletek. Elérhetőség: balazs-szucs95@gmail.com

Kutatásom célja volt kimutatni, hogy az idealista filozófiai irányzatokhoz határozottan közelebb álló Georg Simmel¹ fő műve, *A pénz filozófiája* tartalmát tekintve jelentős rokonságot mutat Karl Marx olyan, az érintett témában született szövegeivel, mint a *Gazdasági-filozófiai kéziratok*, *A német ideológia* vagy *A tőke* első kötete és Moses Hess *A pénzlényegéről* című tanulmányával. Az olvasó szignifikáns hasonlóságot fedezhet fel a munkamegosztás, a pénz szociális síkon okozott destrukciója és az elidegenedés felfedezése kapcsán a szerzők között.

A XIX. század előtt is születtek pénz- és negatív pénzelméletek, tanulmányok, amelyek a pénzről, annak történetéről és gazdasági szerepéről szóltak, de talán ez volt az a század, amikor a leghíresebb és legnagyobb tudományos kritikák érték ezt a számunkra hétköznapi eszközt, mint gazdasági, filozófiai és – ahogy ebből a tanulmányból majd egyértelműen kiderül – szociológiai jelenséget. A művészetek területén szintén született olyan produkció a korszakban, amely a pénzt központi és romlott szereplőként jelenítette meg, gondoljunk Richard Wagner monumentális *Der Ring des Nibelungen*jére, amit már több filozófus is vizsgálata tárgyává tett, és sokan egyenesen filozófiai munkának aposztrofáltak. Megjegyezhetjük, hogy nem teljesen alaptalanul.

A XIX. század, Simmelt megelőző két jelentősebb baloldali pénzkritikusa többek között Moses Hess² és Karl Marx voltak. Hess egy önálló tanulmányt szentelt a témának, Marx pedig több művében elsősorban foglalkozott a kérdéssel, legnagyobb egybefüggő és idevágó szövegei a *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből* és *A tőke* lapjain találhatóak meg. Így a tanulmány elején, egy rövid értéktörténeti bevezető

1 A német Georg Simmel (1858-1918), Karl Marxhoz hasonlóan kikeresztelkedett zsidó szülők gyermekeként született. Doktori címét Berlinben szerezte meg Kanttal foglalkozó diszsertációjával. Simmel a filozófiában az életfilozófia és a neokantiánus mozgalom követője, a szociológiában úttörő antipozitivist tudós volt. Fő műve *A pénz filozófiája* 1900-ban született, a „romantikus antikapitalizmus” jegyében. A szerző művét két nagyobb, egy analitikus és egy szintetikus, valamint több kisebb fejezetre osztotta. Simmel vizsgálódásai rendkívül sokrétűek, tartalmaznak esztétikai, morálfilozófiai, pszichológiai és szociológiai, valamint gazdaságtani (gazdaságfilozófiai) elméleteket és okfejtéseket egyaránt. Simmel sok esetben hétköznapi példákkal érvelt, ami Radnóti Sándor szerint Simmel sajátos módszere volt: „... hogy a mindennapi élet jelenségeiből filozófiai következtetéseket vonjon le, s az ilyesmikkel legalábbis példákat adjon a mindennapi élet filozófiai vizsgálatára.” Radnóti 2019. 10. Simmel az életfilozófia szubjektív idealista irányzatának követőjeként a hogyan éljünk kérdésre kívánt választ és útmutatást adni, azonban Henri Bergsonnal szemben nem biológiai alapokra, hanem affektusokra, akarásokra és az akaratra építette rendszerét, a pénz-filozófiáját is ennek megfelelően alkotta meg. Simmel „... filozófiai intenciója a pluralizmus és a relativizmus: az élet sokféleségének és a formáló szempontok, perspektívák végtelensége nyomán föltáruló világok sokaságának élvezése, a hozzájuk kapcsolódó jelentésekbe való belemélyülés” volt, ahogyan Karádi Éva fogalmazott. Karádi. 1985. 9. Simmelt a magyar közönség Lukács György tanítómestereként is ismerheti, szellemi hatása különösen Lukács korai, neokantiánus korszakán érezhető.

2 Moses Hess (1812-1875), francia-német származású utópista szocialista filozófus, a cionizmus korai történetének fontos alakja.

után, az ifjú Marx és Moses Hess pénzlényeg definícióját láthatjuk. Ezeket követi Simmel pénzfilozófiájának elemzése négy nagyobb fejezetre osztva, az érintett filozófiai kategóriáknak megfelelően. Ezek a kategóriák az érték, a szabadság, az egyén és a munka. Én magam a pénz fogalmának nem szentelek külön fejezetet, hiszen ez a mű központi, mindent átfogó eleme,³ így minden egyes fejezetet végigkísér. Vizsgálódásom középpontjába elsősorban az érintett szövegek morál- és gazdaságfilozófiai elemei kerültek. Simmelt annál is inkább érdemes összehasonlítani Marxszal, mivel, amint végigolvastuk *A pénz filozófiáját*, megállapíthatjuk, hogy Simmel a szövegben tulajdonképpen csak három szerzőre hivatkozik nevükön nevezve őket, Immanuel Kantra, Thomas Carlyle-ra⁴ és Karl Marxra. Kant hatása az egész művet végigkíséri, Marxra többször is reflektál Simmel, a moralizáló Carlyle-t pedig a következőképp említi meg munkájában: „... azon szellemek típusa, akik a legtávolabb álltak volna emberi dolgok gazdasági szemléletétől és megalapozásától, akik azt a legellenségesebben szemlélték volna — Goethe, Carlyle, Nietzsche -, egyben elvileg antiintellektuálisan hangolódtak, s teljes mértékben elvetették a természet azon számító-egzakt értelmezését, amelyet a pénz elméleti megfelelőjeként ismertünk fel.”⁵ Simmel az előszóban jelzi, hogy munkája nem nemzetgazdaságtani elemzés, és a pénz, illetve az értékek történetének komplex ismertetésekor nem történeti munka. Simmel motivációját valahol Marxszhoz fűződő, egyébként nem igazán ismert viszonyában kell megtalálnunk.

„Módszertani szempontból így fejezhetjük ki ezt az alapvető szándékunkat: a történelmi materializmus alá építünk még egy szintet, még hozzá úgy, hogy megmarad a magyarázó értéke annak, hogy bevonjuk a gazdasági életet a szellemi kultúra okai közé, ám fölismerjük, hogy maguk az említett gazdasági formák is mélyebb értékelések és áramlatok, lélektani, mi több, metafizikai előfeltevések eredményei.”⁶ – írta Simmel az előszóban, utalva arra az elképzelésére, hogy bár a történelmi materializmus sok igazságot tartalmaz, de a gazdaságot tekinteni minden alapjának döreség, mert ez az alap nem pusztán materiális, hanem bizonyos metafizikai előfeltételeket is tartalmaz.⁷ És ha belegondolunk, Simmelnek az a megfogalmazása, hogy a történelmi materializmus alá épít még egy szintet, egyszersmind azt is jelenti, hogy ő maga is elfogadta a marxi, „feje-tetejére állított” hegeli koncepciót.

3 A másik ilyen a mozgás. Simmel számára vitális elem volt a mozgás, az élet egyfajta evidenciája és így, az, ami nem mozog, vagy a mozgást gátolja, szükségszerűen rossz. A mozgás fontossága Simmel organikus társadalomfelfogását is igazolja, hiszen a társadalom egy részeiben ugyan külön mozgó képződmény, de működése, fennmaradása és megértése csak is az egész holisztikus szemléletével lehetséges. Simmel a pénzt sem önmagában, hanem az, azt körülvevő társadalmi közegben vizsgálta.

4 Thomas Carlyle (1795-1881), skót történétíró és polihisztor.

5 Simmel 2004. 559.

6 Simmel 2004. 14.

7 Uo.15.

Az érték a gazdaságfilozófiában, ahogyan Adam Smith és Karl Marx látta

Először lássuk egyfajta viszonyítási pontként az érték két rövid definícióját, két különböző gazdaságfilozófustól! Adam Smith *A nemzetek gazdagságában* az érték ket-tős jellegét hangsúlyozta. Eszerint a tárgyak hasznossága adja meg használati érté-küket (*Worth*), és a cserefolyamatban betöltött súlyuk a csereértéket (*Value*), azaz, hogy mennyit kapunk érte egy másik termékből. Smith megemlítette azt a kirívó szituációt, amikor a két érték egymással szögesen ellentétesen arányos. A víz az egyik legnagyobb hasznossággal bíró kincsünk, csereértéke a legtöbb esetben vi-szont nagyon alacsony, ugyanakkor a gyémánt, amely hasznosságát tekintve jófor-mán egy semmi, hatalmas csereértékkel bír.⁸

Karl Marx az értékelmélete megalkotásakor Smithhez hasonlóan egy mennyiségi csereértékből és egy minőségi hasznértékből indult ki.⁹ *A tőke, Az áru fétisjellege* című fejezetben azzal kezdte, hogy a használati érték egy magától értetődő kategória, ellenben a csereérték „...tele van metafizikai szőrszálhasogatással és teológiai bo-garakkal.”¹⁰ Marx számára a mennyiségi és minőségi kategóriák használata rendkí-vül fontos volt a Hegeltől származó dialektikus rendszer átvétele miatt, ami a men-nyiségi változások minőségibe való dialektikus átcsapását tartalmazta. Marx a cse-reérték megállapítását vagy inkább megállapíthatóságát a cserére kerülő termékek-ben foglalt munkaerőben fedezte fel. Szerinte ez az egy dolog, értékképző szubsztancia, ami minden termék mögött egyforma minőségben, de különböző mértékben és mennyiségben van jelen. A munkaerő mértékegysége a társadalmilag szükséges munkamennyiség, órában kifejezve. A Smithnél már látott víz és gyémántkérdést Marx is vizsgálta, lényegét a két termék hozzáférhetőségében ragadta meg. A gyé-mánthoz nehéz hozzájutni, és nehezebb eladható termékké tenni, így benne sok tár-sadalmi munkaóra gyülemlik fel, így lesz magas a csereértéke.¹¹ A mértékegység két okból társadalmi Marxnál: egyfelől az ember társadalmi lény, így munkája is tár-sadalmi (abban, annak eszközeivel és azért végzi), másfelől, ha az egyéni munkamen-nyiség és annak egyéni teljesítmény lenne az értékadó, akkor ugyanazon terméknek annyi különböző ára lenne, ahányan azt cserére bocsájtják, így tökéletes káosz ala-kulna ki a piacon.

Karl Marx pénz fogalmai

A fiatal Marx 1844-ben keletkezett Párizsi kéziratok néven is ismert Gazdasági- fi-lozófiai kéziratok című művében Moses Hesshez hasonlóan fétisként értelmezte a pénzt, egy olyan fétisként, amely világtörténelmi szükségletként tűnt fel a porondon,

8 Smith 1959. 72-79

9 Marx 1955. 44.

10 Uo. 76.

11 Marx 1955. 46-48.

a cserefolyamat értékközvetítőjeként. Általánossá válni csak a kapitalizmusban tudott, ami a pénzviszonyok világa. Az egyének a munka és a munka termékének *alienatio*ján (elidegenedésén) a pénz erejét használva akartak felülkerekedni, de eme szándékuk végeredménye csak a birtokolt tárgyak halmazának sokasodása lett, ami csak súlyosbította az elidegenedést. A konzumtársadalom ezt a naiv próbálkozást használja ki azóta is, amikor nem valódi, nem létfontosságú szükségletek kielégítésére biztatja az embereket, aminek folyamánya az, hogy: „*a magántulajdon oly ostobákká és egyoldalúakká tett bennünket, hogy egy tárgy csak akkor a mienk, ha bírjuk, ha tehát tökélettel egysztál számunkra, illetve ha közvetlenül birtokoljuk, megesszük, megisszuk, testünkön viseljük, lakjuk stb., egyszóval használjuk...*”¹²

Marx szerint a pénz gazdasági ereje az egyének egzisztenciális és társadalmi erőket ad és ezt egy, a Goethe Faustjából származó idézettel kívánta igazolni: „*Hat csődört ha vehetek én, Nem enyém minden erejük? Huszonnégy láb mind az enyém. És büszkén vágtatok velük.*”¹³ Ez alapján a pénz a személyiségnek olyan külső tartalmakat adhat, amikkel az eredendően nem rendelkezik. A pénz természetellenesen toldja meg a természetes lényegi erőket, és köti össze az egyént a tárgyi élettel.

Marx Shakespeare *Athéni Timónját* a pénz mindent felcserélő képes „varázserejének” igazolására találta a leginkább alkalmasnak:

„... látható Isten, ki lehetetlent testvérít, úgy,
Hogy csókolódnak! aki bármi nyelven
Szólsz, bármi célra! próbaköve szívnek!
Ember-rabod, véld, föllázd; s erőddel
Dönts pusztító viszályba: állatokra
Szálljon e világ uralma!”¹⁴

Marx a shakespeare-i idézetből a pénznek egyfelől isteni, mindenható jellegét, másfelől általános és nemzetközi szerepét emelte ki. A pénz istenként természetellenes cselekedeteket visz véghez és nem létező képességeket ad, így a lényegi erőket természetellenesen alakítja át, a pénz és tulajdonosa egybemosódik, és erejük egyé válik. A pénz gazdasági értelemben határozottan többre képes, mint az azt birtokló egyén, így a pénzzel rendelkező személy képességeit döntően vagyona határozza meg és nem jelleme. Ezért a pénz „*az emberiség egyik, külsővé-idegenné vált képessége.*”¹⁵ Az egyént képességei teszik a társadalom részévé, viszont ha ezek a képességek a pénzből erednek, akkor a pénz, tehát egy fiktív kötelék lesz az, ami belehelyezi az egyént a társadalomba: „*a pénz nem minden kötelékek köteléke-e? Nem oldhat és köthet-e minden köteléket? Ezért nem ez e az általános szétválasztó eszköz is?*”¹⁶ – tette fel a kérdést Marx. A hűséget hűtlenséggé, a szeretetet gyűlöletté, a

12 Marx 1981. 110.

13 Uo. 131.

14 Uo. 132.

15 Uo. 135.

16 Uo.

gyűlöletet szeretetté, az erényt bűnné, a bűnt erénnyé, a szolgát úrrá, az urat szolgává, az ostobaságot értelemmé és az értelmet ostobasággá változtatja át. A pénz teremtetőerővel is bír azért, hogy a képzeteket és a gondolatokat valóra válthatja.

Feltehetően Hess hatása tette a marxi elmélkedést moralizálóvá a Kéziratokban: „Minthogy a pénz mint az érték egzisztáló és tevékenykedő fogalma minden dolgokat összekever, összecserél, ezért minden dolgok általános összekeverése és összecserélése, tehát a visszájára fordított világ, minden természetes és emberi minőségek összekeverése és összecserélése.”¹⁷ A mindent felcserélő erő, a pénz a fonák valóság egyik alapkelléke: „minthogy a pénz nem egy meghatározott minőségre, egy meghatározott dologra, emberi lényegi erőkre, hanem az egész emberi és természetes tárgyi világra cserélődik, ennél fogva hát – birtokosának álláspontjáról tekintve – minden tulajdonságot minden tulajdonságra – neki ellentmondó tulajdonságra és tárgyra is – kicserél; lehetetlen testvérítése, úgy, hogy az egymásnak ellentmondó csókolódzik.”¹⁸

Marx az 1847-ben megjelent *A filozófia nyomorúságában*, a Pierre-Joseph Proudhonnal folytatott vitájában egy rövid fejezetet a pénznek is szentelt. Ebből tanulmányunk számára egy mondat a fontos: „a pénz nem dolog, hanem társadalmi viszony”¹⁹ – ez a megfogalmazás egyfelől tökéletesen illeszkedik Marxnak *A tőke* első kötetéig vezető gazdaságtudományos fejlődésébe, amiben a kategóriák már kevésbé metafizikusak és egyre empirikusabbakká válnak, másfelől a pénzfilozófia Simmel-nél látott, szociológiai perspektívájához is sokkal közelebb áll.

Végül Marx *A tőke* I. kötetében az értékek és cserék forrásából a pénzt így vezette ki: „A társadalmi tett tehet valamely meghatározott árut általános egyenértékké. Valamennyi más áru társadalmi cselekedete tehát kirekeszt egy meghatározott árut, amelyben valamennyien kifejezik értéküket. Ezáltal ennek az árunak a természeti alakja társadalmilag érvényes egyenértékformává lesz. Ennek a kirekesztett árunak a társadalmi folyamat révén sajátos társadalmi funkciójává válik, hogy általános egyenérték. Így lesz belőle – pénz. ”Ezeknek egy a szándékuk; erejüket és hatalmokat is a fenevadnak adják. És hogy senki se vehessen, s el ne adhasson semmit, hanem csak akin a fenevad bélyege van, vagy neve, vagy nevének száma (Jelenések, [17. fej. 13. vers, 13. fej. 17. vers]).”²⁰

Moses Hess: *Über das Geldwesen*

Vizsgáljuk végül meg Moses Hess 1843 és ’44 fordulóján született pénzfilozófiáját. Hess *A pénz lényegéről* című munkájában a pénzt megszemélyesített tárgyként, vagyis egy fétisként kezelte vizsgálódásai során. Hess a csere első, primitív formáját

¹⁷ Uo. 135.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Marx 1978. 87.

²⁰ Marx 1955. 89-90.

ugyanúgy, mint két másik vizsgált szerzőnk a rablásban fedezte fel, amiben az embereknek „*ököllel és csalással kellett kiharcolnia szükségleteit*.” A nyers egyének első csereviszonya tehát a rablógyilkosság, első tevékenységi formája a rabszolga-munka volt, ami a történelem folyamán szabályozott formát kapott: „*az eddigi történelem nem egyéb, mint a rablógyilkosság és a rabszolgaság szabályozása, meg-alapozása, keresztülvitele, általánosítása*.”²¹

Hess a pénzt filozófiailag így definiálta: „... *a kölcsönösen elidegenedett emberek terméke, a külsővé vált ember*.”²² A pénz nem anyagában lesz érték, hanem azon tulajdonsága által, hogy kifejezi a munka értékét. Politikai gazdaságtani kategóriaként a következőképpen írta le: a pénz egy általános csereeszköz, így külsővé vált kincsnek tekinthető, amely azonban nem képes kifejezni az ember belső értékeit. Hiszen az ember „nem gazdasági jószág” és Hess szerint „*az ökonómia ugyanúgy nem törődik az emberrel egy csöppet sem, mint a teológia*.”²³ Hess az elidegenedést a kapitalista gazdaság inherens részének tekintette. A pénz ennek az elidegenítésnek a záloga, hiszen természetellenes az, hogy kifejezi az emberek értékét, és az emberek affirmálják ezt, vagyis önmaguk, lényük és munkájuk pénzben való felértékelését, pusztán azért, hogy „*tovább tengethessék nyomorult egzisztenciájukat*.”²⁴

Hess számára már önmagában a magántulajdon is egy elidegenítő és egy elidegenített kategória, mert az a tevékenység és a tárgy, illetve a szubjektum és az objektum kettészakadását testesíti meg. A pénznek köszönhetően az alkotó-, termelő-tevékenység teljesen mellőzhetővé vált és nem szükséges ahhoz, hogy birtokolhassak (*Haben*) valamit. A kapitalizmusban a tárgyi birtoklás lett a legfontosabb, így a *Habsucht*ot, a tárgyak iránti vágyakozást (a német kifejezés egyébként a kapzsiságot is jelöli) többre értékeli a *Seinsucht*nál, a létezés utáni vágyódásnál. Ez a gondolat szinte egyenesen visszavezet minket Marx nyersbírás tételéhez, amiben szintén, a már elidegenedett egyén létezésének értelmét csak a tárgyak birtoklásában leli meg.

Hess műve, bár méretében eltörpül Simmel könyve mellett, ugyanúgy komplex megközelítést tartalmaz, Hess nemcsak a pénz lényegét, hanem annak keletkezés- és az emberiség fejlődéstörténetének egy sajátos materialista koncepcióját is feltárta, ami szintén sok közös vonást mutat Marxszal.

Hess a középkort és az újkort mint a *sein* és *sollen* filozófiai ellentétpárosát jelenítette meg. Az újkor emberének nem elég a vallásos és misztikus pusztán eszmei gazdagság, hanem kézzel is tapintható pénzre van szüksége: „*Az ókornak ez a szegény rabszolgája és jobbágya a középkornak, nem érte be többé a mennyei eledellel; amikor szellemiek helyett anyagi kincsekért kezdett küzdeni, s külsővé tett életét, ki-ontott vérét már nem láthatatlan gyomrába, hanem látható zsebébe akarta belebűvészkedni*.”²⁵ Hess az újkort az atomizált, fonák szabadság korának tartotta, ezt a fonák valóságot így írta le: „*A szatócsvilág a gyakorlati látszat- és hazugság világ.* –

21 Hess 1967. 331.

22 Uo. 333.

23 Uo. 333.

24 Uo. 332.

25 Uo. 343.

*Az abszolút függetlenség látszata mögött az abszolút kiszolgáltatottság; a minden eddiginél elevenebb érintkezés látszata mögött minden ember halálos elzártasága valamennyi embertársától; a minden egyén számára biztosított érinthetetlen tulajdon látszata mögött az egyéneknek minden vagyonuktól-képességüktől [Vermögen] való megfosztottsága; a legegységesebb szabadság látszata mögött a legegységesebb szolgaság.”*²⁶ Ebben a fonák világban látszólag szabad az ember, de ha a társadalom része akar lenni, akkor kénytelen dolgozni, pénzt keresni és fizetni a társadalom által elfogadott adókat, stb. Hess szerint az újkori egyéni szabadságjogok csak atomizálttá formálták az egyéneket és kötelezővé tették az atomizált társadalmat, „monádokká” téve az embereket.

Hess a modern kort tekintette a legrosszabb történeti korszaknak, amelyben nincs közszellem és nem alakul ki szociális birtok, vagyis a társadalmi élethez szükséges, anyagi és szellemi javak összessége, és amelyben minden szociális törekvés egyetlen célja a pénz. *„Így szóltak a szegény emberekhez: Természettől szabadok vagytok, s természetes szabadságtok, pőre személyiségtok legyen érintetlen, elidegeníthetetlen tulajdonotok. De ami társadalmi életetekhez tartozik (és ehhez tartozik természetesen minden, természetes életeteket sem tengethetitek, ha a társadalom által előállított élelmiszereket meg nem szerzitek), tehát ami életetekhez tartozik, azt külön-külön kell egymástól kicsikarnotok. Természetes szabadságtokat éppen arra kell felhasználnotok, hogy megszerezzétek magatoknak az élethez szükséges eszközöket.”*²⁷ A pénz azonban képtelen közvetíteni a társadalomban, mindössze arra képes, hogy *„kőszertű egzisztenciában fenntartható legyen a földi hulla.”* *„Pénzedben csak lélektől megfosztott testet birtokolhatsz, amit sohasem tudsz áttelekesíteni, ami sohasem lehet a tulajdonod.”*²⁸

Hess megfogalmazása szerint modern korunkra a személy és a tulajdon elvált egymástól, ahogy az elidegenedés során a szubjektum az objektumtól, és ez általános elvvé emelkedett a vallás által: *„A magánember és a közösség, a házi élet és a közélet elválása tulajdonképpen mindig megvolt; mert ez nem egyéb, mint személy és tulajdon szétválása.”*²⁹ A megelőző korok törvényalkotói az istenekből és Istenből, illetve az emberek ezektől való félelméből szereztek hatalmukat, a modern törvényhozók azonban a pénzből merítik a hatalmat. Hess praktikus megfogalmazása szerint a pénz nem emberfeletti, csak emberen kívüli dolog, amely azért válhatott fétissé, mert az önzés egyetlen eszköze.

Ugyanakkor az atomizált egyének is vágnak közösségre. Hess ebből a vágyakozásból vezette le a közösségiség gondolatát: *„Az éltető gyökerétől, életelemétől elszakított, az élet fájáról rothadt gyümölcsként lehullott, ezért halódó, elszigetelt egyén csak mesterségesen menthető meg a rothadástól, azaz konzerválható.”*³⁰

26 Uo. 341-342.

27 Uo. 336-338.

28 Uo. 341.

29 Uo. 337.

30 Uo. 342.

Konklúzióként elmondhatjuk, hogy Hess a pénz kötelékalkotó történeti erejét elismerte, de károsnak tartotta azt, mert a kötelékek kialakulása után is jelen maradt a pénz. Hess a pénz felszámolódását, annak születéséhez hasonlóan képzelte el: „Ugyanúgy, ahogyan az emberi nem belső széthullottsága idején a külső egyesítő eszköz szükséglete életre hívta a szellemi és anyagi bálványokat, az emberek közvetlen, belső egyesülésének szükséglete meg is fogja semmisíteni ezeket a bálványokat.”³¹ A pénz megszűnése után – Hess az utópisztikus jövőt, egyfajta szeretetfilozófia alapján, így látta: „a szeretet, amely az égbe menekült, amikor a föld még nem tudta felfogni, ismét elfoglalja majd az őt megillető helyet ott, ahol született és táplálkozik, az emberek keblében. Életünket nem fogjuk többé hiábavaló módon önmagunkon kívül és önmagunk felett keresni. Semmiféle idegen lény, semmiféle harmadik közbülső dolog nem fog többé közénk ékelődni, hogy külsőleg és látszólag egyesítsen, „közvetítsen”, közben pedig belsőleg és valóságosan szétválasszon és kettéhasítson.”³²

Az érték Simmel szemüvegén keresztül

Simmel abból a morálfilozófiai tényszerűségből indult ki könyvében, hogy az érték fogalma nem kellőképp meghatározott. Ő az érték meghatározásakor egyrészt az affektusokat és a gazdaság történeti fejlődését kísérte végig.³³

Az érték nem a dolog tulajdonsága, hanem csak a szubjektum dologról alkotott véleménye és mint ilyen egy lélektani értékelőfolyamat eredménye.³⁴ Fundamentumát az adja, hogy távolság van az élvező (szubjektum) és az élvezet (objektum) között, és minél nagyobb ez a távolság és az ennek megfelelő pszichológiai hatás *eo ipso* a vágy, a szubjektum értékérzete annál nagyobb lesz.³⁵ Simmel ugyanakkor a szubjektum és objektum közé ékelődő távolságot nem tekintette szembenállásnak, hiszen, ha a szubjektum minden objektumban, a vele való viszony miatt önmagát is meglátja, nincs törés, így a szubjektumot nevezhetjük megjelenítő Énnak, az objektumot pedig megjelenített Énnak.

Simmel kísérletet tett a szubjektum-Én fejlődéstörténetének leírására, és ennek első mérföldköveként a következőt jegyezte, „a tudat, hogy szubjektum vagyok, már maga is objektíváció...”³⁶ Az iménti, önmagunk szubjektumként való definiálása Hegelnél és a fiatal Marxnál is az elidegenedés egyik első állomása lehetne, hiszen

31 Uo. 344.

32 Uo. 344.

33 Az Érték és pénz című fejezetben próbálkozott meg először ezzel a meghatározással, és ahogy később is tapasztalhatjuk a kategóriák megfogalmazása rendkívül komplex és igyekszik mellőzni a dogmatikusságot, amelynek okát Simmel el is magyarázta: „... ha nem akarjuk dogmatikusan lezárni gondolkodásunkat, minden pontot, ahova utoljára eljutott, úgy kell kezelnünk, mintha az utolsó előtti volna.” Simmel 2004. 85.

34 Uo. 25.

35 Uo. 33.

36 Uo. 26.

azzal, hogy valamit megnevezek: *ez az, tehát nem amaz*, a megnevezettet minden mástól elkülönítettem és elidegenítettem, legalábbis szellemi értelemben. A szubjektum-fejlődéstörténete a pénz és a gazdaságtörténeti kontextus fejlődésével egyaránt fontos, ezért ezek párhuzamos vizsgálat tárgyai. A pszichológiai fejlődés, hogy a tárgy *per se* maga is létező és tulajdonságokkal bíró és nemcsak az „én tárgyam”, hasonló a gyermeki psziché fejlődéséhez. Ennek a fejlődésnek egy későbbi eredménye az, hogy különbséget tudunk tenni egy szép nő esztétikai és érzéki szépsége között. E fejlődés korai állomásán a primitív ember még pusztán ösztönélvezet orientált, és nyers szükségletkielégítésekor indifferens számára, hogy mi az, ami kielégíti a szükségletet, így maga ez az aktus „személytelen- általános”. Ez az egyén beéri az első adandó szükségletkielégítésre alkalmasnak tűnő dologgal is (Simmel bátran példázta ezt a szexuális szükségletekkel és ezek válogatást mellőző kielégítésével), ebben az esetben a tárgy az, ami definiálja a szükségletet, amit joggal nevezhetünk igénytelenségnek. „*Ha egy férfi mindenfajta egyéni válogatás nélkül kielégülésre lelhet tetszés szerinti asszonytól, ha mindent megeszik, amit csak le tud nyelni és meg tud emészteni, ha bármilyen tábori körülmények között tud aludni, ha kulturális szükségletei a legegyszerűbb, a természetben minden további nélkül fellelhető anyagokkal kielégíthetők - nos, akkor a gyakorlati tudat még teljesen szubjektív, kizárólag a szubjektum saját állapotai, felizgulásai és lecsillapodásai töltik ki, s a dolgok iránti érdeklődés arra korlátozódik, hogy azok az említett okozatok közvetlen okai*”³⁷ – fogalmazott Simmel.

Az érték a csere folyamatában kilép a szubjektív értékítélet eddig leírt béklyója alól, hiszen a gazdasági csere során derül ki az, hogy a tárgynak nemcsak szubjektív értéke van, hanem objektív is, mert azon túl, hogy én akartam azt, most valaki más is akarja, tehát vannak olyan tulajdonságai, amelyek objektíve vonzóvá teszik azt a szubjektumok számára. És két nem azonos szubjektív vélemény között már fellelhető bizonyos objektív tényszerűség is. Az értéknek ez a szemlélete totális értékviszonylagosságot is feltételez, hiszen az, hogy kinek és mit ér meg egy tárgy, teljesen szubjektív. A csere antropológiájának és történetének fontossága tehát abban van, hogy általa megtörtént „*az érték szubjektivitáson túllépő rögzítése*.”³⁸ Aminek Simmel szerint az előzménye a barbár és agresszív rablás volt, mint a csere egy korai és kezdetleges formája. Az árucsera megjelenése a barbár, rabló korszakot békeszerződésként zárta le, ahogy a nőrablásokat lezárta az exogám házassági megállapodások intézménye, így a „*csere sui generis szociológiai képződmény*.”³⁹

A csere affektusok és vágyakozások függvénye: én lemondok egy tárgyról, hogy hozzájussak egy másikhoz. Ehhez a lemondáshoz szükséges az érték differenciálás képessége, ami a már említett pszichológiai fejlődés egy újabb eredménye, ez szabadítja meg az embert az igénytelen attitűdjétől. Simmel ezen a ponton két alapvető értékfogalom között tesz különbséget. A szubjektív érték (amelyik mindig jelen van)

37 Uo. 33-34.

38 Uo. 77.

39 Uo. 79.

és a gazdasági érték között, amelyik csak akkor társul egy tárgyhöz, ha az csereképes, tehát kapható érte valami más. Az első értéktípus a szubjektumok által hozott független értékítélet eredménye, a második egy többszereplős viszony objektív értéke. A már említett vágyakozás fogja a csere és a gazdasági vérkeringés folyamatát beindítani és fenntartani: „*Csak a vágyakozásnak az akadály által történő felkorbácsolása, az aggodalom, hogy a tárgy kicsúszhat kezünkől, az érte való küzdelem feszültsége nyomán adódnak össze a vágyakozás mozzanatai, s alkotják összességükben az akarás erejét és a törekvés kontinuitását.*”⁴⁰ Ebben az esetben az akarás a szubjektum, csak szellemi és passzív mozzanataként, a törekvés pedig objektív, aktív mozzanatként tárul elénk, ahogy a vágy egy szubjektív érzésként, az akadály pedig egy objektív tényként.

Az első fejezet végén tűnnek fel az első pénzt magyarázó sorok, e szerint a pénz a gazdasági érték „*betetőzése és legtisztább kifejeződése.*”⁴¹ A pénz lényege nem egyenlő a jelentőségével, mert ez gazdasági, míg az előbbi pszichológiai, szociológiai és morálfilozófiai fogalom. A pénz elvont vagyontárgy is, mert értéke fizikailag megragadható és tárgyakkal egyenértékesíthető. A pénz eszközlényege segít az Én és a tárgy közötti távolság leküzdésében,⁴² amivel a tárgy szubjektív körbe vonódik, birtok lesz és kiszakad az objektív létből.⁴³

Simmel a fejezet végén így említette meg Marxot: „*Az érték, amely a dolgokhoz elcserélhetőségük folytán tapad, illetve értéküknek ez az alakváltozása, amelynek nyomán ez az érték gazdaságivá válik, a gazdaság extenzív és intenzív bővülésével egyre tisztábban és erőteljesebben nyilvánul meg ugyan a dolgokban - erre utalt Marx, amikor arról beszélt, hogy az árutermelő társadalomban a csereérték javára háttérbe szorul és eltűnik a használati érték-, de ez a fejlődés mintha sohasem teljesedhetné be.*”⁴⁴ Simmel kiemelte Marxtól az értékek átértékelődésének jelenségét, miszerint az újkori „*árutermelő társadalomban*” a tárgyak csereértéke vált döntővé a használati érték súlyos rovására.

A pénz szubsztanciaértéke⁴⁵ címet viselő részben az érték fogalma a funkcióérték és a szubsztanciaérték distinkciókkal bővül. A funkcióérték tulajdonképpen a vásárló- és csereérték, a szubsztanciaérték pedig a filozófiailag érdekesebb, hiszen a modern pénznek ilyen értéke lényegében nincs, azaz önmagában, funkcióját be nem teljesítve nem ér szinte semmit, különösen, ha a mai papírpénzekre gondolunk. Fontos megjegyeznünk, hogy funkcióértéke is csak mozgásában realizálódik, ahogyan a

40 Uo. 63.

41 Uo. 81.

42 A pénz, ezen távolságleküzdő eszköz felfogása már Arisztotelésznél is megjelent. Arisztotelész szerint a pénz akkor került előtérbe, amikor az egyszerű árucseré szereplői már túl nagy távolságra kerültek egymástól, így minőségálló csereközvetítő kellett, amely mindazonáltal önmagában semmit sem ért, hiszen a pénz csak egy jelkép mögöttes hittel. Arisztotelész 1971.

43 Simmel 2004. 108-121.

44 Uo. 123.

45 Uo. 124-227.

tűzifa használati értéke is csak az égéskor, példázta Simmel.⁴⁶ Ez a mozgás viszont az ember nélkül nem történhet meg, miután a pénz kizárólag az egyének státusának megváltozásával képes saját státusának változtatására, ez is bizonyítja a pénz szociológiai képződmény jellegét. A funkcionális értéket a mögöttes és benne foglaltatott hit adja meg, vagy ahogy az érme üzenete: „... *non aes sed fides, kiválóan érzékelteti, mennyire szerves kiegészítést jelent a hit, amely nélkül az esetek túlnyomó többségében a mégoly súlyos érme sem képes betölteni funkcióját.*”⁴⁷ A hit, hogy tényleg ér valamit a pénz, hogy azt az értéket, amit most képvisel később is megőrzi és továbbértékesíthető lesz.⁴⁸ A hit az egyszerű csere korában is megvolt, a cserélő feleknek bízniuk kellett egymásban, hogy nem lesznek átverés áldozatai.

*A pénz a célok sorában*⁴⁹ fejezet visszatér az első fejezet szociológiai narratívájához, és a cselekvés pszichológiáját és minőségét ismerteti. Az ösztöncselekvéssel ellentétben és fejlettebb a célvezérelt és tudatos működés, amit az ember már „*szerzőkészítő, teleologikus állatként*”⁵⁰ végez, a pénz ebben a tekintetben egy teleológiaiailag teljesen meghatározott eszköz, tudjuk mi célból készült és mire használjuk. A pénz teleologikus jellege és felhasználása kapcsán több emberi attitűdöt is meg tudunk különböztetni. Ha egy adott gazdasági közösség szokásaitól eltérően valaki jobban ragaszkodik a pénzhez, fősvény vagy sóvár magatartásról beszélünk, a kettő ugyanakkor nem azonos. A fősvény saját maga számára is tabuként kezeli a pénzt, félti és félti, a fősvény, aki a pénzt szolgálja Simmel szerint a „*saját szolgájának szolgálja. A fősvénység, minthogy általa egy közömbös eszköz előtt úgy borulunk térdre, mintha valamifajta legfőbb cél volna, voltaképpen a belső alávetettségnek a legszublímáltabb, mondhatnánk: karikírozott formáját tartalmazza, másfelől viszont a legszublímáltabb hatalmi érzésből táplálkozik.*”⁵¹ A fősvénység szempontjából a pénz tökéletes matéria, hiszen könnyen dugdosható, a pénz előtti és pénz funkciót betöltő anyagok ezzel szemben nehezen voltak felhalmozhatók. A pazarló számára a pénz folyamatos értékváltozása az, ami izgató. A pazarlás „*szubsztanciálisan cseppfolyós, a fősvénység szubsztanciálisan megmerevedett mozgása*”⁵² a pénznek. Ebből is láthatjuk, hogy a pénz mozgása az emberi tényező nélkül lehetetlen volna.

Ez a fejezet a pénz, embernek alárendelt szerepét mutatta be, azt, hogy a pénz az azt használó és mozgató egyének nélkül semmit sem ér, és hogy az érték az emberi kapcsolatokban alakult ki. Ennek megfelelően a termék valójában nem értékes, hanem azzá válik, miután a szubjektummal viszonyba került és az értéket adott neki.

46 Uo. 155.

47 „*Nem pénz, hanem hit*” szerepelt egy híres, középkori máltai érmén. Uo. 191.

48 Ennek a hitnek kellett legyen egy garantálója, ami szintén szociológiai szereplő, jellemzően a központi politikai hatalom, ma az állam, azelőtt az uralkodók (a pénzverés joga a történelem során monopol kellett legyen, mert ahol sokan hozzáfértek a pénzveréshez, ott nem tudott a központi hatalom elég stabil és tartós lenni).

49 Uo. 227-336.

50 Uo. 236.

51 Uo. 286.

52 Uo. 293.

A szabadság metamorfózisai

A szintetikus rész sok esetben újra tárgyalja az analitikus rész kérdéseit, és új megvilágításba helyezi, kiegészítéssel látja el azokat. Leszögezhetjük, hogy – számunkra – ez a rész a filozófiai hangúlyosabb és fontosabb része a könyvnek, itt találjuk meg a pénzről alkotott negatív simmeli narratívát, aminek olvasásakor sok esetben asszociálhatunk Marx vagy Hess munkáira.

Simmel a pénz forradalmi tettének tartotta, hogy kiváltotta az ember személyi függését és szabadságát, de ez csak felemás eredmény volt, mert a személyi függés helyén új kötelezettségek keletkeztek. Ezzel jutunk el az érték után a második legfontosabb kategóriáig, a szabadsáig. A szabadság bonyolult fogalom, általánosan elmondhatjuk, hogy a kötelezettségektől való függés mértékének megfelelően alakul, ennek megfelelően a teljes korlátozottság és személyi függés intézménye a rab-szolgaság volt. Ezt követte a történelemben a már személyében felszabadulóban lévő, de természetbeni dolgokkal tartozó és munkája által még korlátozott személyek középkori feudalizmusa. Végül eljutunk az újkor pénzzel folyamatosan megváltható szabadságához, amelyben fontos feladat lett a pénz előteremtése és az általánossá váló adók megfizetése. Az általánosan adózó, már pénzismerő ember személyes szabadsága a kapitalizálódó világban ugyan nagy, de óriásiak és kiterjedtek a gazdasági függőségek és korlátok, az adózás és a pénzkifizetési kötelezettségek, így paradox helyzetet teremtett a pénz. Az adók és egyéb kötelezettségek mögött, a középkor és az azt megelőző korokkal ellentétben, már csak elszemélytelenedett egyének állnak, szubjektumuk elhalványult a pénz mögött és csak kizárólagosan pénzhez kötődő funkcióikban látszanak. A modern ember a társadalom egészétől és intézményeitől (állam, adóhivatal, energiaszolgáltatók) függ, de specifikus, jól meghatározott egyéni szubjektumoktól (földesúr, király) már nem. Ugyanez az elszemélytelenedés történik a pénzalapúvá vált emberi kapcsolatokon belül is, mivel a pénz szellemnélküli tárgy, természetes, hogy azok a kapcsolatok, amelyeket kitölt, elvesztik *genuin* emberi jellegüket, erről következő fejezetben írok részletesebben.

A személyes síkon túl van egy másik terület, ahol szintén fontos a szabadság és függőség mértéke, ez a birtoklás. Alapkérdés az, hogy az ember létezése mennyire van a birtokláshoz és a birtoktárgyakhoz láncolva. Simmelnél a birtoklás a szubjektum (Én) kiterjesztése egy objektumra, tulajdonképpen egy állapot, amelyben a tárgy nem szegül szembe az akarattal, hanem annak engedelmes tartozéka lesz.⁵³ Másfelől a tulajdon „tény és jog” is, a dolog mindenféle élvezetének és hasznosításának teljes körű és bármikor alkalmazható joga. A pénz tulajdonjoga, amennyiben tulajdon alatt a hasznosítható jogot értjük, univerzális, mert bármilyen más termékre kicserélhető.

53 Simmel ennek az „énexpánzióknak” egy vad példáját adja a családalapítással. A gyermek-nemzés által az egyének, tehát két különböző szubjektum dialektikusan kiterjesztik önmagukat, így világra hozva egy új „birtoktárgyat” Simmel 2004. 392.

Simmel másik megállapítása, hogy a munkával ellentétben a birtoklás – a számára princípiumnak számító – mozgással nem minden esetben rendelkezik.

Simmel úgy látta, hogy Marx a lét fogalmához láncolta a birtoklást, kölcsönösségük miatt, mert bizonyos – létszükségleti – termékek birtoklása kell a létezéshez, és ezekhez a viszony valóban „igen szigorú”. Ezt a tényt Simmel nem cáfolja, de tovább fűzi a már pénzzel kitöltött világra is, ahol a pénz miatt ez a szigorú viszony fellazult és a lét függetlensége már eloldódott a birtoklástól. Gondoljunk arra, hogy a cipész csak cipőt gyárthatott, a földműves csak földi javakat (egyébiránt ők fizikailag is kötöttek termelésük tárgyához, ez még inkább igaz volt a röghöz kötött jobbágyokra). A pénzből viszont mindenféle szakértelem nélkül is lehet mindenfélét „csinálni”, vagyis pénzünk birtokában a pénz nem befolyásolja szigorúan létezésünk alapvető formáját. A légüres tér tehát lét és birtok között már nagyon látszik a kapitalizmusban.⁵⁴

Az újkor nagy szociológiai „vívmánya” a pénzember, az a szubjektum, amelyik a pénz által tud kötődni objektumokhoz és más szubjektumokhoz (egyénekhez) és ehhez nem kell felfednie személyiségét, vagy engednie a személyes szabadságából, hiszen a pénz által képes köteleket kialakítani. Már nem számítanak vallási, politikai, nemi vagy bármilyen szerepek és jellegek, csak és kizárólag a pénz: „*csakis a pénz teremthetett olyan közösködést, amely az egyes tagot egyáltalán nem vette igénybe: kibontakoztatta a kényszerszertársulás [Zweckverband] tiszta formáit, azt a szerveződési módot, amely úgyszólván az egyénben levő személytelen mozzanatok egyesítette valamilyen cselekvés céljából, s amely mindmáig az egyetlen lehetőséget mutatja arra, hogyan egyesülhetnek személyek, abszolút zárójelbe helyezve mindenfajta személyes és konkrét sajátosságukat.*”⁵⁵

Az egyházi és a politikai csoportosulások, vagy a céhek, a szakszervezetek tagjaiktól megköveteltek közös és különös, a szubközösséghez tartozást jelölő jegyeket, a pénzközösségen belül ilyen már nincs, mert az egy *Zweckverband* – kényszerszertársulás. Berger Viktor megemlíti, hogy Simmel *Zweckverband*-felfogása pozitívum is lehet, mert a pénzkötelekben az emberek csak (anyagi) funkcióikban kötődnek egymáshoz, személyiségükben alig, így ha kihasználják egymást, az is elsősorban csak funkcióikat érinti, azokat sértheti.⁵⁶ Itt említhetjük meg a könyv divattal, mint egy szocio-ökonómiai kategóriával foglalkozó részét is. „*A mai divatok messze nem olyan különlegesek és költségesek, mint a régebbiek voltak, ezzel szemben azonban*

54 A birtoklás a korábban említett két, fősvény és pazarló attitűd ellenére nem korlátlan, ugyanis a birtok tárgy *ding an sich* anyagát tekintve egy ponton gátat vethet a birtokló szubjektum szabad akaratának, például egy fadarab legyen az az enyém, nem csinálhatok belőle semmit, amihez már nem fa a szükséges alapanyag. Valamint a birtoklás szabadsága a szubjektum felől is véges, gondoljunk egy zsarnokra, akinek túl sok szolgája van és már nem tud mindenkit elnyomni, felügyelni.

55 Uo. 423.

56 Berger 2019. 20.

sokkal rövidebb ideig tartanak”⁵⁷ – jegyezte meg Simmel. A divat alapvetően szubkulturális jelenség, de a pénzvilág, a mindenki által hozzáférhető pénz útján felgyorsította és cseppfolyóssá tette a társadalmi osztályokat – így az egykor a szubjektummal összeolvadó (szubkulturális) egyedi öltözet is eltűnt. Az előbb felsoroltak, a tömeggyártás és a modern piac törvényszerűségei által gyorsan elérhető mindenki számára minden divatcikk. Így tehát, ha az adott divatot követő egyén már nem akar vegyülni és egyedi kíván maradni, újabb divat iránt támaszt keresletet és megindul a soha véget nem érő, gyors ütemű és gyökértelen, tömeg „divatgyártás”, aminek ma is tanúi lehetünk.

Egy másik igen érdekes része a könyvnek az idegenség és a pénz szociológiai kapcsolatának elemzése.⁵⁸ Ez Simmel számára újabb bizonyíték a pénznek tulajdonított fiktív kötelékteremtő erőre, mert a történelem során a pénzhez a kirekesztettek és az idegenek (például a zsidók is) ugyanazzal a reménnyel fordultak, hogy legalább azáltal kapcsolódhassanak az adott társadalomhoz.⁵⁹ „Nem szükséges hangsúlyoznunk, hogy a pénzérdek középponti szerepe és a társadalmi elnyomottság közötti egész összefüggés legátfogóbb példáját a zsidók nyújtják. [...] A zsidók gazdagsága pénzben testesült meg, ezért voltak a kizsákmányolás oly keresett és termékeny alanyai”⁶⁰ – írta Simmel.

A kiüresedő modern ember karakterei

Simmel számára a szabadság nemcsak a külső függésektől való mentességen alapszik, etikai értelemben sokkal inkább az értelemnek az érzéki-önző impulzusoktól való függetlenségét jelenti. A szabadságnak ez a moralizáló megfogalmazása a fiatal Marxnál is megjelent, ahol az erkölcs a szabadság bensőségét jelentette, vagyis az ember azért ember, mert erkölccsel rendelkezik, erkölcsének tudata az ész, gyakorlata pedig maga a szabadság volt.⁶¹ A pénz természete viszont nem hasonlít az emberére, így ezek az impulzusok az újkortól kezdve már szinte kikerülhetetlenek és hatással vannak az emberekre. A pénz destruktív hatása a személyes síkon, a szemé-

57 Simmel 2004. 581-582.

58 Uo. 255-260.

59 A gazdaságtörténet korai szakaszában a kereskedők vándorok voltak, lényegében mindenhol idegenek és nagyon sok esetben zsidók, akik nem fértek hozzá más hivatáshoz és már eleve szétszórva éltek világszerte. A középkori Európában, egyedül számukra engedélyezték a kamatszedést (amit még az egyház is tiltott). A zsidók a földkamatot nem fogadták el, túl bizonytalannak tartották, hiszen a háborúkkal tűzdelt középkorban a földek sűrűn gazdát és uralkodót cseréltek, így a kamat jogcíme bármikor megszűnhetett. Az első pénzintézetek és bankok, mivel idegenek alkották ezeket, a háborúk esetén minden félnek elfogulatlanul adtak hitelt, így könnyen és biztos profithoz jutottak, a nemzeti érzülettől fűtött tömegek pedig okkal érezhettek utálatot irántuk.

60 Simmel, 2004, p. 255.

61 Szücs 2019. 33.

lyiség „pénzügyi” felértékeléseként és az emberi kapcsolatok gazdasági töltetűvé válásával válik nyilvánvalóvá a történelem során. Simmel ezeket a vérdíj, a nővétel és feleségvásárlás, a prostitúció, a rabszolgaság és az érdekházasság valamint a csalás és megvesztegetés eseteinek komplex vizsgálatán vezette le.

A személy értékének anyagi felfogása az ókorban, a pénz előtt is jelen volt. Gyilkosságokért, hacsak nem azonnal a *lex talionis* alkalmazták, horribilis összegű pénzbüntetéseket szabtak ki, amelyeket természetesen lehetetlen volt kifizetni, így a büntetés súlya átszállt a valóságos személyre, aki vagy életével vagy saját maga és egész családja rabszolgasorba való süllyedésével fizetett meg bűnéért. Simmel számára itt a lényeges momentum az, hogy az individuum szintjére csak a bűnös fizetőképessége miatt, tehát a pénzen keresztül jutott el a büntetés. A megfizethető vérdíj pszicho-szociológiai oksága egyszerű volt, a megölt családtag kieső gazdasági erejét pótolni kellett, a gazdasági kárt kellett megtéríteni.⁶² Ezekben az esetekben a vezeklés elsősorban kárpótlás volt és nem annyira büntetés, azaz nem a bűnösnek, hanem a sértett hozzátartozóinak szólt. A közvetlenül a szubjektumra vonatkozó büntetés pénztől való távolodása akkor érhető tetten leginkább, amikor már börtönbüntetésről beszélünk, hiszen ez nem csak, hogy nem hoz anyagi hasznot a sértetteknek, sem a börtön fenntartójának, de utóbbinak még pénzbe is kerül. Konvencionális és intézményes jogok, szabályok és fejlett büntetőrendszer esetén a vétkek atomizáltak és közvetlenül is érintett egyének szintjéről felemelkedik a közösség szintjére és közbéke elleni vétség lesz, így mindenkinek érdeke ezek elkerülése vagy megtorlása, ami bűn visszatartó erejű is lehet egyben.⁶³

A nővétel vagy feleségvásárlás kapcsán Simmel vitatkozott azzal a nézettel, miszerint az csupán egy alantas és kulturálatlan szokás lett volna. Szerinte ellenkezőleg, egy szabályozott és kiforrott rendszer volt, ahol a vőlegények „válogattak”, így volt esztétikai mozzanata is, ezért messze távol áll a barbár nőrablás szokásától és egyébként is: „*A birtoklás, mint mondják, mindenütt a birtok szeretetét váltja ki. Nemcsak úgy áll a dolog, hogy áldozatot hozunk azért, amit kedvelünk, hanem fordítva is: kedveljük azt, amiért áldozatot hoztunk.*”⁶⁴ Nagyon lecsupaszítva azt is mondhatjuk, hogy Simmel szerint ez az elnyomó, individuumtól megfosztó és egy

62 Bizonyos kultúrákban a vérdíj a feltámadás szóval volt azonos, összege változó volt, nőért jellemzően kevesebb, de a tisztségektől is függött. A vérdíj megszűnését a kereszténység segítette elő, mert annak dogmája kinyilvánította, hogy az ember értéke nem mérhető pénzben, mert ez az érték transzcendentális és metafizikus, „*magán az empirikus lényen túli.*” Simmel 2004. 444.

63 Az ember és a pénz fogalmának fejlődése ellentétes utat járt be ebben a kontextusban. Míg a középkorban a kamat tiltott, de az emberkereskedelem bevett szokás volt, az újkorban fordítva áll a dolog. A személyiség értéke megnőtt, az újkorban a pénzbírság, mint büntetés csak kisebb vétkek esetén jár. Simmel a pénzbüntetés „személyes jellegének erejét” egyébként is megkérdőjelezte, hisz ha valakit pénzbüntetésre ítélnék, és ki tudja fizetni, azt nem sányli meg úgy személyes renoméja és megítélése, mintha börtönbe kerülne.

64 Simmel 2004. 458.

emberi lényt áruként adó-vevőszokás, mégis szép, mert gazdaságilag mérhető értéket ad a nőnek, sőt erkölcsszilárdító is, hiszen az, amit vesznek, azt vigyázzák is és így a promiszkuitás és poligámia ellen is hasznos lehetett.⁶⁵ Egyébként a feleségvásárlást majdhogynem elnéző Simmel számára az érdekházasság megbotránkozás tárgya volt és határozottan rossz véleményt alkotott róla. Szerinte az érdekházasságban sérül a házasságon belül fontos egyenlőség, „itt, miként sok más esetben is, az mutatkozik a pénzen alapuló viszonyok sajátosságának, hogy az egyik fél esetleg fölénybe kerül, túlsúlyának igen alapos kihasználására, sőt fokozására hajlamos. Természetesen minden ilyen viszonyban már eleve jelen van ez a tendencia. A primus inter paresből igen könnyen lehet egyszerűen a primus.”⁶⁶ – olvasható *A pénz filozófiájában*.

Ahogy korábban a vérbosszút felváltotta a központi hatalom büntetőjogi rendszere, úgy a nővásárlást is felváltotta a hozomány alapú házasság intézménye. A hozomány egyik funkciója az volt, hogy ellensúlyozza a férfi nővásárlás során, a nő fölött szerzett jogának totalitását. Hozománnyal már nem pusztán megvette a nőt, hanem a nő is önálló gazdasági súllyal érkezett a házasságba. A két fél így egyenlő gazdasági szereplő lett és hasonló jogok és kötelezettségek illették meg őket. A hozomány párhuzamosan fejlődött a pénzgazdálkodással és együtt szorította ki végleg a feleségvásárlás szokását. Egyébként a női szerep konzervatív és ezt a szerepet sok esetben csak a háztartásba száműző, a patriarchális világunkban jellemző felfogása a nő gazdasági (áru-) értékét egyébként is végleg megszünteti, hiszen ez alapján nem éri meg feleséget vásárolni, mert az már „csak” a háztartást igazgatja, effektív munkavégzés szempontjából értéktelen.

A következő pénztől fűtött emberi nexus, melyet egyébként Simmel a legmegfelelőbbnek tartott a pénz lényege számára: a prostitúció. A (szexuális) kapcsolat, amelyet a prostitúció nyújt a feleknek, annyira ragad érzelmileg ezekhez a szereplőkhöz, mint maga a pénz, ahhoz a kézhez (értsd magához a szubjektumhoz), amelyik átadja azt a magát felkínáló egyénnek. A pénz a prostitúció eszköze és célja is, a pénz maga is ledér prostituált, felkínálja magát minden és mindenki számára. Kant morális princípiuma itt semmisül meg teljesen, hiszen aszerint az ember nem lehet eszköze egy másik ember céljának. A prostitúció erkölcsi értelemben a nő számára a maximális lealacsonyodás, hiszen azt adja közáruba, ami neki a legintimebb. A nők nemisége és szubsztanciája sokkal összeforrottabb mint a férfiaké, vélte Simmel, ezért is adódik az a furcsa helyzet, hogy a házasságtörő nőt sokkal jobban elítélik, mint az ugyanezt elkövető férfit, a kicsapongó nőt megszólják, a férfiakat kevésbé. Mondjuk ki, a nő csak egyszer veszítheti el ártatlanságát, lényegét és becsületét.⁶⁷ Marx *A*

65 Simmel egyik forrása szerint a dél-afrikai kaffer asszonyok kifejezetten szerették és előkelőnek érezték, ha tudták, hogy hány ökröt érnek ők maguk (megjegyzendő, hogy ezeknél a törzseknél többnejűség volt).

66 Simmel 2004. 472.

67 Ugyanakkor bizonyos kultúrákban a női tisztesség, tisztaság és a pénz közötti viszony eltérő volt, gondoljunk csak a templomi, szakrális prostitúcióra a suméroknál vagy főnőcseknél, vagy a kelengye prostitúció útján való megkeresésére.

szent család lapjain, Fouriért idézve a nőket érő súlyos, kettős mércéről beszélt, arról, hogy „a női nem lealázása, a civilizáció lényeges [...] összetett, kétértelmű, két-színű és képmutató jellemvonása.”⁶⁸

A gazdasági előnyszerzés két erkölcstelen és hamis módja a csalás és a megvesztegetés. Mindkettőre, akár csak a cserére és a személyi függésre is, forradalmian hatott a pénz, elegánssá tette azt. Ha valakit egy csorda ökörrrel vagy autóval fizettek le, azt nehezen tudta elrejtteni, ma viszont az ugyanilyen célból szerzett pénzt könnyen, praktikusán el lehet tenni. Simmel az előbbiekkal kapcsolatban a következőt jegyezte meg: „A prostitúciót illetően egyébként az a jelenség is érvényesül, hogy bizonyos mennyiség fölött a pénz elveszti méltatlan jellegét s arra való képtelenségét, hogy egyéni értékeket fejezzon ki. A modern „jó” társaság annál egyértelműbben iszonyodik a prostituálttól, minél nyomorultabb és szegényebb, s idegenkedése az árának növekedésével csökken, s végül elég gyakran még a szalonjába is bebocsátja a színésznőt, akiről mindenki tudja, hogy egy milliomos kitartottja, jóllehet egy ilyen nőszemély talán sokkal szipolyozóbb, csalárdabb, belsőleg romlottabb megannyi utcai kurvánál. Ezt a jelenséget már az is erősíti, hogy míg általában a nagy tolvajokat futni hagyják, addig a kicsiket felkötik, s a nagy siker, viszonylag függetlenül attól, hogy milyen területről van szó, s mi a tartalma, már önmagában is bizonyos tisztelgetet ébreszt.”⁶⁹

A pénz tehát képes elveszíteni méltatlan jellegét. Az előző kategóriánál látott kettős mércét tapasztalhatjuk itt is. Ha valaki olcsó dolgot lop, bár azért teszi, mert a létszükségeit sem tudja kielégíteni, elítélik, hiszen milyen romlott jellem az, aki- nek egy alacsony összeg is „megtörte a gerincét”, viszont ha valaki nagy értéket lop, mondhatja a kapitalista morál, hogy egy oly nagy érték, még egy igen acélos jellemet is bűnre csábított volna.⁷⁰ Simmel az efféle kapitalista morált megveti és rávilágít, hogy a létszükséglet lopásakor, az azt megelőző és kiváltó pszichológiai inger sokkal szignifikánsabb, így jogosabb, mint pénz lopása esetén, hiszen előbbi kapcsán a lopás és a lopott termék fogyasztása között nincs közbenső tag, pénz lopására viszont valószínűleg nem az akut éhség viszi az embert.

A pénz az átfomált anyagi világhoz, az emberi kultúrához és esztétikumhoz fűződő viszonyt is megváltoztatta. A pénzembernek e téren két különböző viselkedési stílusa alakult ki. A cinikus, aki az élvezeteket fentről lefelé rangsorolja, számára annál élvezetesebb valami, minél több pénzbe kerül. A másik eset a blazírttság, az apatikus igénytelenség, amit Simmel a következőképpen magyarázott meg: „Akin egyszer belülről úrrá lett az érzés, hogy az élet egész lehetséges sokfélesége pontosan ugyanakkora pénzösszegért kapható meg, az szükségképpen blazírt lesz. Rendszerint

68 Marx 1971. 195.

69 Simmel 2004. 474.

70 Simmel 2004. 474-476.

a kimerítő élvezeteket tekintik a blázirtság okának, s joggal, minthogy a túl erős ingerek végül minden reakcióképességet kilúgoznak az idegekből.”⁷¹ Ennek a fajta átalakulásnak a háttere a pénz formaromboló erejében van, hiszen a közvetlen áruösszszemérés megszűnésével a termékek formája közömbössé vált, és a minőségi mérés helyett a mennyiségi vált döntővé. Simmel ezt egyfajta materializmusnak látta, mert a materializmusban, ugyan elsődleges az anyag, de ez az anyag formát és esztétikumot egyaránt nélkülöz.

Simmel hiányolta az előkelőséget is a pénzből. Előkelő az, ami nem felcserélhető, nem hozható közös nevezőre és rendelkezik „a magát közössé tétel pozitív kizárásával”.⁷² A pénz ezeknek szöges ellentéte, olyan, mint a tenger, mindent egybeemos, az ókori indiai arisztokraták ezért undorodtak a tengeri kereskedelemről – féltek a kasszák, akárcsak jelképes összemosódásától is, mert ami közös az alantas is, mindenki által hozzáférhető. Érdekes, hogy a pénz forgalomban lévő mennyisége a nyelvben mai napig a „folyósítható” jelzõt viseli, ami jól utal szubsztanciájára is (angolul úgyszintén *liquidity*). Egy idevágó nyelvi érdekesség, a német *Gemein* szó, amely közöset és közönségeset, alantast is jelent.

Lelkek a gyártásban

Az érték, a szabadság és az egyén után az utolsó nagy kategória a munka. A munka a szellem objektívációja, létezésünk külsővé tett része, így tekinthetjük ontológiai kategóriának is. A munka a tárgykészítés folyamata is és ennek eredménye a saját képünkre formált természet.⁷³ A szellem eltárgyasításával, ami a munka gyümölcse, a tudat munkája nem csak objektíválódik, de elmenthetővé és később – szinte bárki által – újra hasznosíthatóvá válik. Simmelnek ebben a szerzett tulajdonságok átörökítéséről szóló transzgenerációs elképzelésében könnyen felfedezhetjük az *a priori* ismeretek kanti kategóriáját. Az ember ennek megfelelően nem csak utód, mint az állatok, hanem örökös is és az objektíválódott kultúra, az örökség viszonya a mindenkor szubjektumok kultúrájával (az adott örökös saját ismereteivel) együtt adja meg egy-egy közösség stílusát.⁷⁴

Simmel *Az életstílus* című fejezetben kritikával illette Marx munkaelméletét. Marxnál a munka és a munkaerő⁷⁵ között distinkció van, előbbi az ember fizikai és

71 Uo. 300.

72 Uo. 484.

73 Megjegyzendő, hogy Marx számára is fontos volt az ember természeti lény meghatározása. A természet az a közeg, melyben az egyén munkája tevékeny, hiszen a természetből készít átvitt értelemben tárgyakat. „Ez az az anyag, amelyen munkája megvalósul, amelyen munkája tevékeny...” Marx 1981. 84.

74 Simmel 2004. 570.

75 Itt is tetten érhetjük, azt a többek között Heller Ágnesnél megjelenő Marx-koncepciót, miszerint Marx nagy metodikai újítása az volt, hogy a meglévő empirikus, gazdasági kategóriák mellé rendelt – több esetben dialektikusan – egy metafizikai, transzcendens kategóriát

szellemi képességeinek összessége által kifejtett erő, utóbbi pedig az, amit a létszükségletek kielégítése után képes kifejezni az ember. Marx szerint a konkrétabb munkaerő az, ami a munkás fizetésének az alapja, egyszerűbben mondva annyi fizetést kap, hogy éppen csak ezt ki tudja szolgálni és újra tudja termelni. Simmel szerint ez a fundamentálisnak beállított különbségtevés csupán a szocialisták számára volt szükséges, mert csak így nyer értelmet elméletük. Marxnál a munka eredménye ugyanis több, mint amit a munkás megkeres bér formájában és amit munkajegyének újratermelésére tud fordítani, így keletkezik a többlethaszon. Simmel szerint Marx munkafogalma negatív⁷⁶ és csupán akkor lenne valós (és nyerne értelmet a többlet, de ki nem fizetett termelés), ha a munka csak általában munka, és a szükséglet ugyanígy általában, differenciálatlan szükséglet lenne, de egyik sem ilyen természetű. Simmel a szocialisták nézetét „brutálisan materialistának” nevezte, amiben a munka csak fizikai munka lehet, pedig szerinte ez sem igaz, hiszen minden fizikai mozgathoz komplex kognitív, idegi munka is szükséges.⁷⁷ Simmel számára az egész marxi gazdaságialap-felfogás egy hamis narratíva, amihez a kommunizmus utólag teremtene olyan gazdasági és társadalmi konstellációt, amelyben ez igazgá válna.

„A munkamegosztás, amelyből olyan sok mindenféle előny származik...”,⁷⁸ ezt a klasszikus közgazdásztól, Adam Smithtől idézem, vele szöges ellentétben Simmel és Marx szövegeiben a munkamegosztás definiálásakor és értékelésekor, szinte megegyezően lesújtó értékelést látunk. A definiálásbeli eltérés minden bizonnyal abból ered, hogy Smith elsősorban pusztán közgazdasági kategóriaként tekintett a munkamegosztásra, mint a termelés fokozójára, hatékonnyá tévő csodamódszerére, míg Marx és Simmel a munkást közvetlenül és metafizikusan egyaránt érő hatásokból indult ki.

A munkamegosztása a termelés teljes folyamatának megosztását és az egyéni munka feldarabolását is jelenti. Ennek következtében egy inadekvát viszony alakul ki a munkás és munkája,⁷⁹ valamint terméke között, eltűnik a Simmel által *lélekből*

is, és fordítva. Heller 2016. 21. Ebben az esetben nyilvánvalóan a munka a gazdasági fogalom, amihez a munkaerő egy transzcendensebb fogalomként társult.

76 Újabb nyelvi érdekesség, hogy a nyelvek többségében a munkát jelölő szó jellemzően negatív eredettel és vagy negatív sokadlagos jelentéssel rendelkezik. A latin *labora* szó küszködést, az angolban a *labour* munkát, munkaerőt, de vajúrást is jelent. A szláv *rabota* szó, ami az első számú kifejezés a munkára az oroszban, szintén hasonló eredettel rendelkezik, a *rab* szótó rabszolgaságot jelent, és minden bizonnyal a magyar rab és rabszolga kifejezések is innen erednek. A magyar munka szó a szlovák *muka* kifejezésből ered, ami körül-belül a kín, gyötrelme és szenvedés megfelelője, a *múka* kifejezés az oroszban ugyanezekkel a jelentésekkel bír.

77 Simmel 2004. 530.

78 Smith 1959. 63.

79 „Egyáltalában megsemmisítette a természetadta jelleget, amennyire ez a munkán belül lehetséges, és minden természetadta viszonyt pénzviszonnyá oldott fel” – ahogy Marx fogalmazott 1846-ban. Marx 1960. 59.

fakadónak tartott jelleg, ami minden emberi munkánál jelen kellene legyen.⁸⁰ „Ahol a munkamegosztás uralkodik, ott [...] a teljesítmény összemérhetetlen a teljesítményt végző emberrel, aki többé nem ismeri fel önmagát cselekedetében, amely semmiféle személyes-lelki sajátossághoz nem hasonló formát ölt, s úgy jelenik meg, mint lényünk egészen egyoldalúan kiképzett része, amely közömbösen áll szemben annak egységes egészével.”⁸¹ – ezek a sorok mintha csak Marx elidegenedés koncepciójából lennének. Ebben az átalakult rendszerben a munkáson túl, a tőkésnek is kulcsszerepe van, ugyanis ő a fragmentált munkafolyamathoz szükséges munkaeszközök beszerzője és fenntartója. A tény, hogy az eszközök tulajdonosa és azok használója nem azonos személy, egy mesterséges és idegen objektivitást ad a munkás tevékenységének, hiszen az már nem a saját eszközeivel dolgozik. Saját szerszámokkal végzett munka esetében a munka aktusa a személyiségen belül marad, tapad hozzá és csak a készáru válik el attól, de ahogy egyre fragmentáltabb a munka, annál kevésbé tud a munkás szubjektuma kötődni ahhoz. „A társadalomban az újabb és újabb gépek megjelenése az antitézis, a munkamegosztás ellen formulája: az ipar géniusának tiltakozása a felaprózott és emberölő munka ellen.”⁸² – írta Marx. Az új gépek egyre összetettebbek, és minél inkább azok, annál kevésbé lehet őket szabadon alkalmazni, tehát nem csak a munkafolyamatai, de az eszközhasználat is szigorú keretek közé szorul. „Mivel azonban a gép totalitássá válik, és a munka egyre nagyobb mennyiségét szívja fel magába, ezért éppúgy autonóm hatalomként áll szemben a munkással...”⁸³ – jegyezte meg Simmel, vagy Marxnál egy másik helyen azt olvashatjuk, hogy „a munkaeszköz agyonüti a munkást.”⁸⁴

A fent leírt folyamat miatt felborult az élet mozgása és ritmusa, vagyis – ahogy Sik Domonkos, a *Zweckverband* depresszív jellegét hangsúlyozva fogalmaz – a „tevékenységek elszakadtak időbeli lokalizáltságuktól.”⁸⁵ A ritmus, aminek „minden sora emelkedés és süllyedés, hullámmozgás volt”, egy természetes ritmus,⁸⁶ amelyben tudtuk, este aludni kell, hogy a következő napon a test energiával telt és munkára kész legyen. A munkaerő praktikus és taktikus beosztása, amely a biológiai szükségleteket is figyelembe vette felborult és ma már a gép igényeihez igazodik a megosztott munka. Modern életünk a nap és éj adta természetes ritmust is felborította, hiszen elérhető számunkra a lámpák fénye. Leküzdöttük a távolságokat a járművek és a

80. „Egy műalkotás szubjektivitása, lélekkel átítatott jellege az, hogy a műalkotó teljes szívét-lelkét beleadta műalkotásába és a műalkotás reprezentálja is ezt a lelki tartalmat” – fogalmazott Simmel. Simmel 2004. 571.

81 Uo. 572.

82 Marx 1978. 162.

83 Simmel 2004. 578.

84 Marx 1955. 403.

85 Sik 2019/3. 50.

86 Simmel szerint a pénz maga is rendelkezik saját ritmussal. Mint már említettük, ha a pénz nem likvid és nem mozgatják semmit nem ér, és mivel érmeként kerek formájú és képes gurulni, ez a folyamatos mozgás a pénz valódi ritmusa. Így az „örök- és abszolút mozgás szimbóluma akárcsak a világ maga, *actus purus*” – írta Simmel. Simmel 2004. 648.

tömegközlekedés, vagy akár a telefon által. Simmelnél így olvashatjuk: „*Hadd emlékeztessenek a szállítás fejlődésére: az időszakonkénti postakocsitól a legfontosabb pontok között szinte megszakítás nélkül működő kapcsolatokig, a távíróig és a telefonig, mely a kommunikációt már semmiféle időbeli meghatározottsághoz nem köti; a mesterséges megvilágítás javulására, amely egyre alapvetőbben bénítja meg nappal és éjszaka váltakozását, annak az életet meghatározott ritmusba szervező következményeivel.*”⁸⁷

Végeredményként elmondhatjuk, ahogy egyre „több lélek vett részt a gyártásban, annál kevesebb lélek lesz magában a termékben”,⁸⁸ azaz szubjektumból visszamaradó jegy. Hasonló felfogással találkozunk Adorno és Horkheimer *A felvilágosodás dialektikája*⁸⁹ című kötetében. Adornoék párhuzamot vontak az animizmus és a modern industrializmus között, szerintük az előbbiben a dolgot lelkesítették át, míg a mi korunkban már a lelkeket dologiasítják el.⁹⁰

Láthattuk, hogy a pénz forradalmi eszközként alakította át a csere folyamatát. Praktikus értékközvetítő volt, így az emberiség az érték differenciálás és az intellektuális elvonatkoztatás képességének fejlődése mellett maga mögött hagyhatta a nehézségekbe ütköző és körülményes közvetlen árucserét. Mindhárom vizsgált szerző, Simmel, Hess és Marx is hasonlóan látta a csere történelmi fejlődését, melynek első formáját a barbár rablásban állapították meg. Azonosság fedezhető fel még Marx és Simmel között a munkamegosztás negatív értékelése és a nők korabeli helyzetéért való bizonyos fokú aggodalom kapcsán. Hasonlóság látható Simmelnek, az általam transzgenerációsaknak is nevezett, az *a priori* ismeretekre és ezek átörökítésére vonatkozó történelem koncepciója és Marx *A német ideológiában* még kialakulóban lévő formációelmélete között, amiben Marx így fogalmazott: „*a történelem nem egyéb, mint az egyes nemzedékek egymásutánja, amelyek mindegyike kiaknázza azokat az anyagokat, tőkéket, termelőerőket, amelyeket valamennyi elődje reá hagyományozott, ilyenképpen tehát egyfelől a ráhagyott tevékenységet folytatja egészen megváltozott körülmények között, másfelől pedig a régi körülményeket módosítja egészen megváltozott tevékenységgel...*”⁹¹

Az eszközkészítő ember teleologikusan készített eszközöket, hogy a valóság „*az akarati folyamata*” része lehessen, Simmel szerint: „*az eszközök azt jelentik, hogy a valóság viszonyai és láncolatai a mi akarati folyamatunk részeivé válnak.*”⁹² A pénz eszköze viszont túlnőtt az emberiségen és az eszközök eszköze lett, hiszen általa már bármilyen más eszközt is meg lehet vásárolni, ezért eszközből egyszersmind céllá is vált. A pénz önmagában nem ért semmit, a benne realizálódott emberi volt az, ami értéket adott neki. A kapitalizmus korára megszilárdult egy olyan rendszer, amiben a pénztől függ az élet, ezen fordul meg a boldogság és a boldogtalanság, ahogy Marx

87 Uo. 617.

88 Uo. 589.

89 Horkheimer – Adorno 2020. 19-65.

90 Uo. 46.

91 Marx 1960. 37.

92 Simmel 2004. 536.

írta: „a pénz ezért hatalom a polgári időszakban, mert csak körüludvarolják, miként egy leányzót (tehénpásztorleánykát, *per appositionem Dulcineát*).”⁹³ A pénz olyan, mint egy nagy tó, bármelyik partján, „... minden oldalról mindazt kimerhetjük, amit a velünk hozott edény formája és ürtartalma megenged”⁹⁴ – írta Simmel, és szerinte a pénzt e „kommunista” jellege teszi általánosan hozzáférhetővé. Ez alapján hasonlítható a nyelvekhez is, mert bizonyos kontextusban és keretekben belül egyenértékesítő, összhangteremtő és kibékítő funkciókkal bír. A nyelvi hasonlat Simmelt megelőzően Hessnél is megtalálható.

A pénz segített felszámolni a személyi függést, és lehetővé tette a sokszínű, univerzális birtoklást, de mindezek mellett az embert is egy pusztá, a pénzen lemért termékévé változtatta, és az emberi kapcsolatokat ellaposította. A termékeket pénzértékükön kívül értéktelenné tette, egyszerűbben fogalmazva az emberi pszichét befolyásolva minden értéket és az ezek megítéléséhez szükséges emberi képességeket és érzéseket elpusztította, így elidegenedést okozva az élet szinte minden területén. Az elidegenedett újkor a zavarodottság és rejtett önellentmondások kora, amit Simmel elgondolásában „... a feszültség, várakozás, feloldatlan szorongatás érzése hatja át - mintha csak most jönne még a földolog, a végérvényes, az élet és a dolgok voltaképpen értelme és középpontja. Ez láthatóan azzal függ össze, hogy, mint gyakran kiemelik, a kultúra fejlődésével párhuzamosan az eszközök túlsúlyra kerülnek az élet céljaival szemben.”⁹⁵ Ehhez viszonyítva a pénz talán egy pozitív dolog lehetne, hiszen egyfajta megnyugvó és stabil viszonyítási pontot adott, megnyugtatta a gazdaság folyton mozgó és nehezen összemérhető elemeit, ahogyan az elvont időt „megnyugtatta” a zsebóra feltalálása.⁹⁶

Non olet, mondták állítólag a pénzre a császárkori Rómában, de ha belegondolunk: a pénz számára az embernek sincs szaga. A pénzértékkel bíró tárgyak ahhoz húznak, aki a legtöbbet vagy leggyorsabban ad értük, egyéb jellem vagy minőség iránt nem válogatnak. A pénz az ember cselekedeteit a szubjektumon kívülre helyezi, ugyanis a pénz számára ezek tökéletesen indifferensek. A pénz általi totális nivellálásban mindenki egynek számít, és senki nem számít egynél többnek, egy matematikailag sematizált és atomizált társadalomban. A személyiség a pénz világában már nem jellemként van jelen, hanem adott gazdasági és dologi hatalom hordozójaként. Ebben a világban a mai konkurens és halálos ellenfél másnap már a legjobb üzleti partner lehet, mert a pénz mindent kibékít. Ahogy Simmel fogalmazott, a pénzben benne van „az indifferencia elve, az ellenségeskedéseket kiemeli a pusztá személyesség szférájából, és olyan talajt kínál nekik, amelyen végső soron mindig lehetséges a megegyezés”.⁹⁷

Amikor Simmel arról írt, hogy a „kultúrtárgyak mindinkább egy önmagában zárt világgá növekednek, amely egyre kevesebb ponton érintkezik a szubjektív lélekkel...”

93 Marx 1960. 390.

94 Simmel 2004. 545.

95 Simmel 2004. 608.

96 Uo. 559.

97 Uo. 543.

akkor tulajdonképpen ugyanazt írta le, mint Marx a tárgyak személyektől való elidegenedésekor. Marx ugyan megállt a szubjektum fogalmánál, Simmel pedig tovább ment a „szubjektív lélekig”,⁹⁸ de talán ebben ragadhatjuk meg legtisztábban a materialista és az idealista filozófia egyik esszenciális különbségét. A szubjektum objektivációja, azaz eltárgyasulása, az emberi oldalon *Unruhe*, azaz nyugtalanságként jelentkezik. Az elidegenedés, a szubjektum elvesztése a szubjektum és az objektum kapcsolatában, a tárgyi világ szembefordulásaként és az emberi lét egyik legszélsőségebb ellentmondásaként tárul fel.⁹⁹ Morálfilozófiai szempontok mentén az elidegenedett vagy legalábbis *Unruhe* egyén viselkedése, amikor az elkeseredett és soha véget nem érő tárgyvásárlásba és felhalmozásba menekül hasonló Søren Kierkegaard életstádium modelljének első stádiumában tengődő egyénének az életviteléhez. Kierkegaard három életstádiumot különített el, ezek a negatívól a pozitívig haladva az esztétikai, az etikai és a vallási stádium. Az esztétikai stádiumban élő ember Don Juanhoz¹⁰⁰ hasonló, élete nem teljes és ennek tudatában, ezt a teljességet a külső megerősítések sűrűjében igyekszik megtalálni, ahogyan a kapitalizmus *Unruhe* fogyasztója az időről időre megvásárolt árukban, a vásárlás aktusában. Igaz Kierkegaard Don Juanja a külső megerősítést az elcsábított emberekben, a velük való tiszavirág-éltű és kihasználó kapcsolatokban keresi, de a pszichológiai motiváció ugyanaz, mint az elidegenedésnél. Don Juanhoz hasonlóan az elidegenedett pénzember sem válogat, a lényeg a mihamarabbi kielégülés: „... *iffa, vénje, csúfja, szépe. Arra jó csak, hogy letépje*”¹⁰¹ – fogalmazott Kierkegaard.

A modern korban az egyén szabad, szabadon vehet és eladhat, de végül ez oda vezet, hogy a tárgyakban keresi azt az „erőt, szilárdságot, lelki egységet, amelyet ő maga veszített el a hozzájuk (ti. a tárgyakhoz) fűződő pénz miatt megváltozott viszonyában”¹⁰² vagy ahogy Marx fogalmazott: „a valóságos magántulajdon éppen a legeslegáltalánosabb valami, aminek semmi köze sincs az egyéniséghez, sőt ami éppen sértéssel ledönti azt. Amilyen mértékben magántulajdonosnak számítok, olyan mértékben nem számítok egyénnek — olyan tétel ez, amelyet a pénzházasságok nap mint nap bizonyítanak.”¹⁰³ A kapitalizmus működésének és pszichológiai hatásainak eme elemzése szintén ismerős lehet az Adorno-Horkheimer páros, már említett művéből. A két XX. századi szerző elítélte a szabványosított fogyasztást és az általa kialakított szabványosított viselkedést, mint pszichológiai okozatot. Ahogyan elítélték az egyéni lét meghatározásának eldologiasodását is, hogy végül minden csak és kizárólag a *Succes* vagy *Failure* végeredmények distinkciójára redukálódott, az egyén a pénz és fogyasztás világában vagy sikeres, vagy bukott csődtömeg lehet és ezek a státuszok természetesen a pénzen, az anyagi gazdagságon méretnek le. Az őskorban

98 Uo. 580.

99 Márkus 1971. 14.

100 Az irodalmi köntösbe bújtatott filozófiai koncepciót a dán filozófus fő műve a *Vagy – vagy*, A csábító naplója című fejezete tartalmazza. Kierkegaard 1978. 383-565.

101 Uo. 103.

102 Simmel 2004. 503.

103 Marx 1960. 213.

a természettől féltek az emberek, manapság az anyagi javak elvesztésétől – fogalmaztak *A felvilágosodás dialektikájában*.¹⁰⁴

Simmel remélte, hogy a megváltozott körülmények ellenére az egyén vágyik a teljességre és a zártságra, a szubjektum önmagával való békéjére, de amíg az elidegenedés nem szűnik meg, addig az ember „arra ösztönzött, hogy egyre újabb izgalmakban, érzéki szenzációkban, külső tevékenységekben keressen pillanatnyi kielégülést.”¹⁰⁵ Ez a kielégülés „hol úgy nyilvánul meg, mint nagyvárosi nyüzsgés, hol úgy, mint utazási mánia, hol mint vad verseny, hol mint a sajátosan modern hűtlenség az ízlés, a stílusok, az érzületek és a kapcsolatok területén.”¹⁰⁶ A nagyváros metaforát, amit Simmel itt és egy másik munkájában is a kapitalizmus miatt elszemélytelenedő és kiüresedett karakterű egyénekkkel, valamint pénzzel telt társadalom hasonlataként alkalmazott, ötven évvel később, hasonló kontextusban David Riesman híres szociológiai analizisében *A magányos tömegben* is viszont láthatjuk. Ahogyan hasonló fedezhetünk fel Erich Fromm elidegenedés koncepciójában is. Erich Fromm szerint a modern ember önmagától, a természettől és a többi embertől is elidegenedett. Az ember árucikk, az életereje egy befektetés, amin a tőke igyekszik minél többet keresni. Mindeközben az emberek egy nyájhoz akarnak tartozni, keresik az összetartozást, az egyformaságot, de a nyájban való egymáshoz közeledés során a cél nem a másik megismerése, hanem kihasználása, ezért minél közelebb kerülnek egymáshoz az egyének, tulajdonképpen annál magányosabbak lesznek önzőségük miatt.¹⁰⁷ Okkal juthat az olvasó eszébe újra Kierkegaard Don Juanja. Kierkegaard szerint a modern ember fél a bensőséges személyes kapcsolatokról a pénz pedig megfelelő eszköz e kapcsolatok elkerülésére, ezek anyagi funkcióra való redukálására, mert „végül is jól beleszoksz abba; hogy a lelkész, az egyházfit és egy jogász hivatalnokot meg kell fizetni, hiszen a pénz kitűnő eszköz mindenféle viszony kizárására; miért nem avattál be engem is elképzelésedbe, hogy soha, soha nem kell tenni semmit, és hogy soha nem kell elfogadni semmit, még a legkisebbet sem anélkül, hogy ezért ne adnánk vagy ne kapnánk pénzt.”¹⁰⁸ – írta Kierkegaard.

Az érték és csere hasonlóan felvázolt gazdaságtörténeti kontextusából mindhárom szerző ugyanazon az útvonalon vezette ki a pénzt. Egyetértettek abban, hogy a pénznek értéket csak az ember és az emberi munka adhatott, és hogy a pénz inherens tulajdonsága volt az elidegenedés, miután az a cserében született meg. A csere az a folyamat, amiben az egyén, azzal, hogy lemond egy dologról egy másikért cserébe, a lemondás mozzanatával azonnal egy elidegenedési aktust is afirmál. Így a pénz az elidegenedést, mint egy ragályos betegséget ragasztotta rá, azokra, akik elkezdtek azt használni. Német filozófusaink elismerték a pénz nagy jelentőségű szerepét a feudális függőségek felszámolásában, de egyszersmind leszögezték azt is, hogy az

104 Horkheimer – Adorno 2020. 47.

105 Simmel 2004. 613.

106 Uo.

107 Kiss 2011. 150.

108 Kierkegaard 1978. 491.

így létrejött történelmi formáció, a kapitalizmus az általános adózással, a tömeggyártással és -kereskedelemmel a pénz, a nyers bírás és a konzumerizmus atomizált rab-szolgájává tett mindenkit. Leszögezték, hogy a birtoklás és az alkotás aktusának eredeti összeforrottsága végleg feloldódott. A kapitalista, pénzveretes morálban a valódi emberi jellem és személyiség eltörpül, a jellem egyedüli építője a pénz lesz.

Bár inkább sötét volt az a korszak, amit lefestettek, de Hess, Marx és Simmel is optimistán tekintett a jövőre, igaz, fontos megjegyeznünk, hogy ezt a jövőt határozottan máshogy képzeltek el. Simmel a szocialisták pénz és kapitalizmus ellenes koncepcióját ugyan elismerte és érvényesnek tartotta, magát a szocializmus politikai-, szociológiai ideológiáját és jövőképét kategorikusan elutasította.

Felhasznált irodalom

- Arisztotelész*: Nikomakhoszi Etika. Helikon Kiadó, Budapest 1971.
Hess, Moses: A pénz lényegéről. Magyar Filozófiai Szemle 11. (1967) 2. sz.
Kierkegaard, Søren: Vagy-vagy. Gondolat Kiadó, Budapest 1978.
Marx, Karl: A tőke I. kötet. Szikra Kiadó, Budapest 1955.
Marx, Karl: A német ideológia. Marx – Engels Művei (MEM). Budapest 1960. III.
Marx, Karl: A szent család. MEM. Budapest 1971. II.
Marx, Karl: A filozófia nyomorúsága. Magyar Helikon, 1978.
Marx, Karl: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. In: MEM Budapest 1981. XLII.
Simmel, Georg: A pénz filozófiája. Osiris Kiadó, Budapest 2004.
Smith, Adam: A nemzetek gazdagsága. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1959.
Berger Viktor: Inklúzió és exklúzió, Georg Simmel individualitáselméletének néhány vonásáról. Replika Társadalomtudományi Folyóirat. 219. 3. szám. 15-29.
Bodai Zsuzsa: A pénz filozófiája I. Aula Kiadó, Budapest 2001.
Filozófiai Kislexikon. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1976.
Heller Ágnes: Elidegenedés, fetisizmus, eldologiasodás fogalmai Marx filozófiájában. In.: Elidegenedés és emancipáció. Főszerk. Marosán Bence Péter. L'Harmattan, Budapest 2016. 15-24.
Horkheimer, Max – Adorno, Theodor W.: A felvilágosodás dialektikája. Atlantisz kiadó, Budapest 2020.
Karádi Éva: Lukács, Fülep és a magyar szellemtudományi iskola. Magyar Filozófiai Szemle XXIX. évf. 1985. 1-2. szám. 1-56.
Kiss Viktor: Marx & ideológia. L'Harmattan, Budapest 2011.
Márkus György: Marxizmus és antropológia. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.
Radnóti Sándor: Simmel és a táj. Replika Társadalomtudományi Folyóirat. 219. 3. szám. 9-15.

- Sik Domonkos*: Az „idegélet fokozódásától” a „gyorsulás társadalmáig”, Adalékok a depresszió társadalmi fenomenológiájához. Replika Társadalomtudományi Folyóirat. 219. 3. szám. 47-63.
- Szücs Balázs*: Karl Marx. A hegeli idealizmustól a tudományos kommunizmus megalapozásáig. Osztatlan tanárszakos szakdolgozat. Kézirat. DE Történelmi Intézet. Debrecen 2019.
- Szücs Balázs*: „Kötelékek köteléke” – Azonosságok Moses Hess és Karl Marx korai filozófiai munkásságában, különös tekintettel a pénz gazdaságfilozófiai értelmezésére. In.: Hallgatói Műhelytanulmányok 5. Szerk.: Forisek Péter, Kerepeszki Róbert, Schrek Katalin, Szendrei Ákos. Debrecen 2021. 71-91.
- Tertulian, Nicolae*: Lukács György szellemi fejlődése. Magyar Filozófiai Szemle XIV. évf. 1970. 3-4. szám. 401-426.